

Այս ժամանակամիջոցին Բաղրամյանին արձանագործութիւնն այնքան ծաղկեցաւ, արուեստագետք այնքան բարձրացան եւ մեծ գործեր արտադրեցին որ Իսպաիլի բոլոր միւս նահանգներին սկսան կամ Հոն գիւմը ուղղակի կամ Թոստփանացի վարդապետներ իրենց քով հրաւիրել: Ահա այս փորագործ շարժման աստեղ եւ երբ միաբերու հաղորդակցութեան արդիւնքը կը սկսի առաջ գալ մանաւանդ հիւսիսի նահանգաց մէջ: Մէկ կողմէն լուսաբարոյացի եւ Ռումանիացի աւրուեստագիտաց ծրարները դէպ ի վերահսկող գնացին եւ Հոն արտադրեցին այնքան հմայք, որ մինչեւ ցայսօր Իսկուսայի Գիւթական հայերէն մէջ՝ ինք իւր գեղըն վրայ զմայլած կոյսի մը պէս կ'անդադագանան յանձն սքանչելի շնորհքով: — Միւս կողմէն բնիկ Թոստփանացի եւ ամենամեծ վարդապետներ Հռոմ՝ եւ մինչեւ Կասփօյն իրենցով շինեցին Ս. Պետրոսի պէս առաւարներ, Մովսէսիներն եւ Գեթիայի պէս արձաններ եւ կարճառօտ, բազմութիւն մը անասանելի մեծագործութեանց եւ գեղագործութեանց:

Այսպէս հիմնուած իմ համադրման վրայ, այն եւ թէ նկարչութիւն եւ արձանագործութիւն միշտ միեւնոյն աստիճանի զարգացումն ունին, կը հետեւցնենմ թէ երբ որ արձանագործութիւնն այդ մէկ երկու դարու շրջանին մէջ այնքան ծաղկեցաւ, անոր քոյր նկարչութիւնն ալ ընտ. ետ չի մնաց, պարզապէս երկու արուեստներուն քերականութիւնը գծագրութիւն ըլլալուն համար: — Վաղաքի, մեծ արուեստագէտ նկարիչ, անմահ քննադատ արուեստից եւ գրող արուեստագէտներու կենսագրութեան, Կ'ըսէ իւր ծանօթագրութեանց մէջ անգլ մը. «Երբ որ (անշարկելով միշտ դարու խաւարին եւ տգէտ ժամանակաց) արուեստագիտաց սերունդը բոլորովին սպառած էր, Աստուած ամենաբարին զրկեց զշինարարէն, որ առաջինն եղաւ նկարչութեան արուեստին վերածնունդ, քայց վազաւորի այս պատմութիւնն որ ներկայումս եւ կարգիւնայէն Պրիմիտիւի այդ մասին գրուածներու ընթերցումէն, սխալ կը գտնեն լանցի, Լ. Վիստոս, Էստր Պլան եւ այլք: Եւ արդարեւ, շինարարէն դեռ չէր ծնած, երբ Փիղոսցիք բաւական աստեղէն ի վեր նկարչութեան պարզ մը բացած էին եւ Խոր դասախօսել կու տային արեւելեքէն բերել տրուած յոյն վարպետներու:

Ես աչքս տեսայ Փիղոսի հրաշափառ յոյ մայր եկեղեցւոյն՝ մէջ շատ մը հին նկարներ

երկրտասաներորդ դարէն ծնացած, ուր արդարեւ բազմաթիւ արուեստագէտներու բնական զարգացումներու՝ մի անվիճելի գերազանցութիւն եւ կատարելութիւն կը տեսնուի: Մինչ մերկ մասանց շնորհքին, լինի եւ զգեստագէտ շաշուաւոր հանգերէն արմատ մէջ:

Կարգինալ Պրիմիտիւսի եւ իւր հետեւորդ վազաւորի իրաւունք պիտի ունենային թէ միայն ըսէին թէ շինարարէն այն նկարիչն է որ մեծապէս անկախացցը նկարչութեան արուեստը տալով նմա ուրբն հորիզոնի մը առանձնապատու ուղղութիւնն եւ ոչ ըսել թէ Ժամանակակից նկարչութիւնն նա ստեղծեց բոլորովին ի չզույէ: Եւ ինչորքը պարզ է յոյժ, վասն զի շինարարէնն առաջ 1200ին առաջին տարիներէն սկսած իրենց գործերով ծանօթ են Վէնիսուս, Ռուսսոնէ (Պոլսիցիացի), Կուիտո-Ունիքիսիսով, մանկանուններն (Սիէնացի), Պեյրիկիսիսի (Լուգացի), Պատիսիս (Ֆորէնցացի)՝, որոն գործերն մին «աւետման» մի նկար ցարդ մեծ ինամով: Կահուած եւ Գիթիցիայի «Chiesa de' servi» (ծառայից եկեղեցւոյն) մէջ: Գարձեալ Մոսկուի թոնէ (Ունեցցոյն) որուն համար նոյն թիւը վազաւոր կը պատմէ թէ առաջին հնարուն եղած է նկարուց կտաւին, շինարարէնն առաջ (1240, թուական ծննդեան շինարարէն) աղբւրս են, եւ անանի նկարներ թողուցած են որ ակներեւ կերպով կը ցուցնեն ինքնաշուք սկսած եւ որոշ ուղղութեամբ մը շինարար իտալական վերածնող արուեստին գերազանցութիւնն հանդէպ արեւելեքէն եկամուտ բնականական նկարչութեան արդեանց:

Երբ որ արուեստը աստեղ մը անդամ առաջիկայումս շարժման մէջ էր, չի նսցած իտալական երկրին ամէն կողմ տիրող անվերջ խռովութեանց այս աշխարհի իրերէն համառոտ արուեստագէտք, մանաւանդ նկարիչ սկսան իրենց մէջ համախորհից ընկերութիւններ կազմել: Եւ զինքեանս Ս. Ղուկաս աւետարանիչ՝ պաշտպանութեան տակ գնել: Այդ ընկերակցութեանց կանոնադրերը ցարդ կը գտնուին ամիսհայնը 1340էն ախտած կարծեմ, Գիթիսո ցայի, Միլանի, Վատիկանու մէ իտալական այլ մեծ քաղաքաց մասնաշաղկապներու մէջ:

Այդ ընկերակցութիւններու օգուտն անշարի եւ անկշիռ եղած է: Այն գլուխ գլխու տալէն՝ հանձնարեցու ընդ միմեանս շինման մէջ

Ն. Պատիսի կ'ըսէ նախահնչոյններու մասին իրենց անշարի զը ծանօթացնելով:

Ն. Վազաւորի մը քը Կասիմ Բէ Բ. Ղուկաս աւետարանիչ նկարիչ եւ եղբ. այս մասին օրինակ տալով մի անգամ պիտի ունենամ խօսելու:

Ն. Պատիսի թիւ Բաղրամյանի անունով Գիթիսոյ պէտք ինքն եւ այդ մեծ աստղը:

գրուել են երեւակայութեանց հաղորդակցութեանն առաջ եկան Անտոն Կի լիբրօի, Սի-մօնէ տի Մառլինի (ըստ ոմանց Ամօնէ Մէմօի) Կատտի Անճէլօի, Թատէօի, Օպանիայի պէս արուեստագէտներ որոնք մեծ չիօթթօնեան (1276—1336) յետոյ ծնան, ծաղկեցան եւ ծաղկեցոյցին նկարութեան արուեստը:

(Լոր-ան-Ելէն)

Ա. Փրօպանտան

ՏՊԵՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՒՅԸ

(Լոր-ան-Ելէն)

Լիդի ժամանակս ամենայն ուրեք պէս պէս գրերով Լաւ հոգացած տպարաններ կան, որոնք այնպիսի գեղեցկատիպ գործեր յատալ կը բերեն, որովք անթիւ յաճանորդներ կը շահին. եւ այն օրըստօրէի Տրապարակին երեւցած մրցակցութիւնը (concurrency) չեն թողուր որ նորէն յանկածութիւն ինչպիսի տպագրութիւնը՝ գեղարուեստից այն ակնադիւր: Բայց այս օրս տպարան մը՝ զանազան եւ բազմաթիւ գրեւորվ յարարեալ տպարան մը մեծածախ գումարներ կ'արժէ. վասն զի՝ տպարանատեր մ'եթէ չ'ուզեր ամենօրեայ մրցութեանց առ եւ աւարելալ հարկ է որ շատ մ'ընտրեալ գեղեցկաձեւ եւ նոր նշանագրաց մթերք մը համարէ, հարկ է որ՝ սովորական նշանագրերէն զատ՝ մեծաթիւ եւ ճաշակաւոր զարդագրեր, զարդեր եւ նկարներ աւնենայ, որովհետեւ ասոնցմով միայն կարելի է այսօրուան օրս յաճանորդաց եւ հակառակորդաց աշուրները շլացնել. Բայց այս ամենայն կրնանք բնէ ղր դիւրին են. բուն խնդիրը մամուլի եւ մանաւանդ արագատիպ մամուլին վրան է, առանց որոյ գրեթէ երկարատեւ քցութիւն չունի տպարան մը: Այս մեքենայից վրայ՝ որոնք արդի ժամանակ տպագրութեան արուեստն էսպէս կերպարանափոխ են ըրած, ընդարձակ կը խօսնիք յետոյ:

Տպարանն իւր գրոց պաշարը կ'առնու Գր-յուլիանէն, զոր գրեթէ միշտ կ'ունենան նշանաւոր տպարանը: Գրաձուլարանին մէջ գլխաւոր գործողն է Գրաձուլարան կամ Հայր նշանագրաց փորագրիչը (graveur poinçon), որ քաջ գրանկարիչ եւ միանգամայն ըստ կարեւորին նոր եւ ճաշակաւոր գրեր հնարել գիտնայ: Գրաձուլին իւրաքանչիւր գիրը զատ զատ կը փորէ կտոր մը մետաղի գլխուռն վրայ բարձրաբանդակ եւ հակառակ զրիւք. որով յատալ կու գայ բուն Գրիչ կամ Հայր նշանագրիչը (poinçon), որ բարակ պղնձա-

թիւրթի մէջ մտնելով՝ կը ծնանի Մատրիս (matrice) նշանագիրը՝ խոր եւ ուղիղ գրիւք: Այս մայր նշանագիրը ձուլագործոյն յատարել կը հաստատուի եւ նշանագրերուն ձուլման ձեւը կը կազմէ: Զուլագործին, որ ձախ ձեռքով անգեղէ (գուլի) մը կը բռնուի, շարժական մասեր գնի, որոնք մայր նշանագրաց վրայ որոշ ընդարձակութեամբ ուղղաձիգ եւ քառակուսի խողովակներ կը կազմեն. այս խողովակներուն մէջ կը ձեւանայ եւ կ'որոշուի նշանագրաց երկայնութիւնը, կարծուր թիւնը, թանձրութիւնն եւ նրբութիւնը, որ եւրոպական լեզուաւ Գրիչն կ'անուանուի: Գրաձուլիչը կ'ալմայի մը մէջ կը հայեցնէ մետաղը, որ բաղադրուած է 70 մաս կապարէ եւ 30 մաս ծարրաքարէ (antimoine). այս վերջինս կը խտացնէ եւ կը պնդէ զկապարը, որ առանձինն շատ թույլ եւ փափուկ է:

Ներկանեայ փորթիկ զգալով մը գրաձուլը զմետաղը կաղապարի մէջ կը լեցնէ, զոր կը շարժէ՝ արդէն զի մետաղը կաղապարի յատակն հաստատուած մայր նշանագրոյն ամէն մասանցը մէջ թափանցէ, եւ վերէն գործին ծնելով կը բանայ եւ յորմէ արդէն առած եւ պաշ նշանագիրն արտաքին կ'երևայ: Գրաձուլը մ'ըստ պարագային՝ կրնայ 3000—5000 նշանագիր ձուլել. եթէ տպարան մը կենդանիս մը գիր ձուլել յանձնէ, ամէն գիր հաւասար զազմութեամբ չի ձուլեր. վասն զի փորձառութեամբ հաստատուած Զուլագործը (գրիւր՝ Giesztelle) կը ջուլքնէ որ՝ զոր օրինակ եթէ 4000—5000 պէտք է՝ 40 ֆրանկան է. որովհետեւ այր եւ Ֆէ հաւասարապէս չեն գործածուիր: Այս համեմատութիւնը կը պահուի նաեւ միւս ամէն գրերուն մէջ՝ ըստ յաճախ կամ ցանցաւ գործածութեանը: Գիր ձուլելէն ետքը՝ քարի մը վրայ երկու կողմէ կ'ողորկեն եւ կը յղկեն, որուն համար կայ նաեւ մեքենայ մըն ալ. եւ վերջապէս գործուով մը բարձրութիւնն ու թերթանիշը (signature) կ'որոշեն: Վերջին ժամանակներս այս գործին համար մեքենայ մը հնարեցին, որ երեքստիկ եւ չորեքստիկ արագութեամբ կը գործէ. այս մեքենան ձեռնակալ մեղինով մը շարժման մէջ կը գլուրի, եւ ամէն մէկ շրջման մէջ մէկ նշանագիր գուրու կը նետէ:

Այսպիսի բաւական համարելով՝ ելլնք գրաձուլարանէն եւ մտնենք ընդարձակ տպարան մը, եւ դիտենք թէ ինչպէս մարդկանց մրնային գործունէութիւնն եւ մամուլի անդադար շարժումներն իրարու համընթաց կը գործեն այնպիսի վաստակալից գործքեր, որոնք ստուգի-